

*JAN ERIK ANDERBJÖRK
CARL G. A. KLINGBERG*

ETT SMÅLÄNDSKT
GRAVBÅL

SEPARATTRYCK
UR HYLÉN-CAVALLIUSFÖRENINGENS ÅRSBOK 1967
KRONOBERGSBOKEN

Växjö 1967. Växjöbladets Boktryckeri

ETT SMÅLÄNDSKT GRAVBÅL

UNDERSÖKNING AV EN GRAVHÖG VID FALNAVEKA

SÖDREGÅRD, BERGA sn

JAN ERIK ANDERBJÖRK

CARL G. A. KLINGBERG

På Fahlaveka Södergårds ägor, c:a 5 km nordöst om Ljungby, ligger ett bygravfält av en typ, som är vanlig i Sumnerbo. Det bestod, då det kartlades 1954, av 15 högar. Den största högen, som mätte c:a 12 m i diameter och hade en höjd av 1,4 m, låg alldeles invid Lagans östra strandbink. Flertalet högar var rätt små, mellan 5—7 m i diameter och med en höjd av c:a 1 m.

Markägaren begärde och erhöll av Riksantikvarieämbetet tillstånd, att efter "vederbörlig undersökning" få ta bort de högar, som låg i åkern och var till rätt stort hinder vid brukningen av denna. Denna undersökning utfördes hösten 1956 under författarens ledning och med biträde av markägaren och elever från Folkhögskolan i Markaryd. En av gravarna var starkt skadad och endast rester av brandlagret återstod. De tre andra var endast ytskadda och uppbyggda helt av sand. På toppen av var och en låg en övertorvad sten, och två av dessa stenar var av vitglänsande kvartsit. Brandlagren var rätt fyndfattiga och i endast ett av dem anträffades ett daterbart föremål, ett likarnat bronsspänne från 900-talet. I övrigt utgjordes det bevarade gravgodset i högarne av bronsnål, bronsring, pärlor, flintskärvor, skifferbryne, järnsölja, järnrit, järnfragment och skärvor av lerrumor. I en av gravarna, nr 15, tillvaratogs en ovanligt stor mängd brända ben, c:a 25 liter — i allmänhet, och så var också fallet med de tre andra, brukar det röra sig om 1 eller 2 liter. Detta förhållande föranledde mig att be lektor Klingberg undersöka benmaterialet, och resultatet av denna undersökning framgår av efterföljande redogörelse.

Jan Erik Anderbjörk.

Redan vid en preliminär genomgång av de tusentals fragmenten var det tydligt att förutom av mänskliga förelåg benrester av åtminstone två hästar (två uppsättningar klippbenfragment tillhörande en större och en mindre häst) och en hund. Snart identifierades också rester av svin och nötkreatur, varför det syntes före-

ligga en möjlig parallell till den av Ibn Fadlan beskrivna vikingabegravningen av år 922 e. Kr. i volgabulgarens land.

Av största intresse var nu att försöka bestämma antalet och arten av offerade djur, om möjligt också deras storlek, ålder, kön och rastyg. Det rörde sig om ett omfattande pusselarbete, där kruset var att flertalet pusselbitar saknades, då större delen av benresterna förskrats. Fragmenten hade också krympts eller förvidits i olika grad så att hoppassningen försvårades. Då arbetet dessutom bedrivits på stundom ganska fåtaliga fristunder, har det kommit att sträcka sig över avsevärd tid. Subfossilt jämförelsematerial saknades tyvärr helt i Växjö och då de nutida husdjursraserna skilja sig mycket starkt inte enbart i storlek utan också i proportioner och utformning från gångna tiders, blev det nödvändigt att besöka institutioner i Lund, Stockholm, Göteborg, Oslo och Göttrorp där viktigt bennmaterial förvarades. På det senare stället finnes t. ex. en hel häst från 300—400-talet monterad.

Granskar man materialet i stort finner man att kotor, skulderblad och bäckenben såväl som kranier förintats i högre grad än extremiteternas nedre delar. De rörförmiga benen ha ofta sprängts i långa flisor vilka mer eller mindre vridits. Stundom synes ett helt parti ha blivit ganska skonat, en hand, en framtass och baktass samt svansen av en hund t. ex. Om flera liknande hållfynd påträffas och noga analyseras kan man kanske få upplysningar om hur och i vilken ordning offren överlämnats åt bålet. Det kunde ligga nära tillhands att föreställa sig att benresterna härröra från offermåltider, där de onjuterbara extremiteterna kastats i elden, men då det mänskliga materialet förintats efter samma modell som djurresterna och man vid en noggrann förteckning av hela materialet finner att skelettrester, om och ofta obetydliga, representera alla kroppsdelar, är det nog troligt att djuren offerats i sin helhet. Om de möjliga styckats, som Ibn Fadlan berättar, innan de kastats på bålet, har ej låtit sig säkert påvisas. Vissa avfasningar, t. ex. på ett "mellanhandsben" av häst, kanske kan förklaras lika väl som artefakter orsakade av hettan. Vid hopfogningen av några helt små fragment av en fragil människoskalle observerades att dessa lämnade ett helt litet, blott några millimeter stort, distinkt fyrkantigt hål mellan sig. Man kommer osökt att tänka på en ska-

da genom en pil eller annat smalt stickvapen och kan kanske våga en gissning att lokalt blodflöde hindrat förintelse av just detta lilla parti. Man kan också fundera över att skelettdelar från olika individer har så olika färg. Den större hästens har i stor utsträckning mörkerun färg, den mindre är ljusa. Detta är fallet även med distala extremitetsstycken. Skeletfragmenten från får och get är delvis helt vita som krita och ytterst spröda. Kanske kan fettinnehållet spela en viss roll vid bränningen. En kemisk analys av t. ex. järnhalten skulle kanske också kunna avslöja om blodet varit avrunnet före bränningen liksom om vissa benrester tilläventyrs skulle hästramma från kokta måltidsrester. En genomförblödning död människa, fallen i strid eller offerad, borde också visa lägre järnhalt än en som dött soldöden.

Vid bestämningarna av djurmaterialet har ovärderlig hjälp lämnats av dr Lepiksaar vid Naturhistoriska Museet i Göteborg. Docent Gejvall vid Osteologiska Forskningslaboratoriet i Solna har trots stor arbetsbörda — i synnerhet som laboratoriet just var under flyttning — ställt sin eminenta sakkunskap till förfogande när det gällde bestämning av ålder och kön på det mänskliga materialet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att falnavekalyndet innehåller: rester av två människor, en 40—50 års man och en yngre, dock vuxen kvinna. Två hundar av avsevärt olika storlekar, den ena ungefär av lapphundsstorlek, den andra som en stor schäfer. Ätminstone en av dem var en hanhund, då ett väl bevarat penisben påträffats. Två hästar, den ena stor som en gotlandsruss, den andra mycket spenslig, men vuxen. Troligen två nötkreatur, varav det ena exemplaret helt överensstämmer till storlek och extremitettyg med den monterade torvkon på Zool. Inst. i Lund. En del rester föreliggande av ett betydligt större exemplar. Får och get, mycket fragmentariska rester av extremiteter, kotor och kranier. Två svin, dels en stor galt av vildsvinstyp, dels ett ungt djur att döma efter en ej fastvuxen tåledsepify och föga förbenade underkäksframtänder. Ett fragment av en underkäkshörntand tyder på att det rör sig om en sugga.

Enligt Ibn Fadlans berättelse offerades också tre höns. Trots flitigt sökande har inga fågelben hittats i materialet, men man kan

kanske förutsätta att så små djur helt förintats. Får och get är ju också mycket fragmentariskt representerade och benen starkt skörbrända.

Beträffande hästarna förtjänar nämnas att det större exemplaret har skenbenet tibian, djupt och regelbundet parallellfårat på baksidan, en karaktär som även återfinns hos ett skelett av en norsk fjordhäst i Göteborgs Museum. Bland resterna av människokranierna lägger man märke till flera inka- eller parietalben.

* * *

Fahnavekalyndet synes främst ha sitt intresse som en bekräftelse på den av Ibn Fadlan skildrade vikingabegravningen och som ett bevis på att denna följde ett ceremoniel som upprepats i århundraden vid stormannabegravningar och ingalunda, som ibland antytts, präglats av orientaliseringen av en grupp orientaliserade eller slaviserade ryska vikingar. Ritualer har sin rot i nordiska religiösa föreställningar, kanske främst inom hövdinge- och krigarkasten. Även om skeppet här saknats, vilket väl för övrigt ingalunda är säkert, då Lagans farled ligger i omedelbar närhet, känner man igen det parvisa offerandet av husdjur — det heliga tvåtalet känt redan från Kiviksgraven — och man tycker sig finna att ett exemplar av varje kön fått representera husdjuret ifråga. Förhållandet sträcker sig även till det uppenbara människoeffret. Enligt Ibn Fadlan offeras en hund, två hästar, två kor och slutligen en tupp och en höna. Ytterligare en höna offeras sedan av den kvinna som förklarat sig villig följa den döde på bålet. Kvinnan är före offerandet förenad för en serie fruktbarhetsorgier. Sammanställd på detta sätt framstår hela offerceremonien som en serie fruktbarhetsritier. En detalj i ceremonin som troligen har helt annan anknytning är formen för dödandet av kvinnan: Hon strypes av två män med ett rep samtidigt som den gamla kvinna, som kallas "dödens ängel", upprepede gånger stöter en kniv mellan hennes revben. I fahnavekamaterialet ha revbensresterna varit alltför få och ofullständiga för att medge möjlighet att spåra hugskadador eller annat yttre våld.

Något exakt liknande fynd som det vid Fahnaveka har mig veritligt ej gjorts, kanske för att man ej analyserat benmaterialet i detalj. Djurben i brandgravar är annars vanliga fynd, oflast rör

det sig om en hund eller häst, stundom bäddadera. Vid Lindholm Høje i Danmark, där ett stort antal vikingagravar undersökts, innehåller gravarna ofta rester av hund och får, mera sällan av ko och häst, som kanske var dyrbarare offerdjur. I gravar från samma tid i Ryskland och Polen synes ofta "en trä eller ännu vanligare en trälnna" ha fått göra sin herre sällskap i graven. Träl eller trälnna får kanske ej tagas för bokstavligen. Ibn Fadlan uppger ju att kvinnan mer eller mindre frivilligt erbjöd sig bestiga bålet. En annan arabisk iakttagare, Ibn Rustah, uppger för övrigt vid mitten av 900-talet att älsklingshustrun levande stängdes in i gravkammaren. En känd bekräftelse på detta bruk har man från Birka, där en kammargrav befanns innehålla två kvinnolik, det ena tydligen av en förräm kvinna, det andra av en trälnna eller tjänarlnna, vilken av skelettets förvridna ställning att döma levande stängts in i gravkammaren.

Man har också vissa litterära vittnesbörd från Norden som antydya att hustrun borde följa sin herre och man i döden. I Flatöboken uppges t. ex. att Sigrid Storrådas verkliga skäl att lämna Erik Segersäll var att denne lovat sig åt Oden och att det med kännedom om den guddoms karaktär var att vänta att Erik Segersälls återstående dagar voro räknade. I sin tur innebar detta att drottningen kunde räkna med att snart hamna på bålet och detta hade hon föga lust till. Seden att "bränna änkor" var sålunda aktuell i det hedniska Sveariket ännu vid slutet av 900-talet, åtminstone när det gällde begravingar av odensdyrkare. Överhuvud taget har man velat reservera likbränningsleden för odensdyrkarna.

Vilka mytologiska föreställningar som dolde sig bakom offerandet av människor och djur vid begravingar kan man naturligtvis i de enskilda fallen endast göra sig föreställningar om. Ett naturligt motiv är att hustrun, tjänare och husdjur skulle fortsätta att tjäna den döde på andra sidan graven. Vid Gokstadskeppet t. ex. låg resterna efter 12 hästar och ett par hundar strax utanför skeppet. Trodde man att den döde levde vidare inne i högen, blir det förståeligen att man kunde stänga in en levande tjänare eller hustrun i gravkammaren. Det berättas ju också att svearna satte in mat i en av kungshögarna i Uppsala genom en lucka till grav-

kammaren. Ibland skymtar föreställningar om återfödelse eller reinkarnation.

I andra fall har eldbegängelsen och ceremonierna kring denna mera direkt med gudatron att göra. Enligt Ellis Davidsson m. fl. synes den ha varit, som ovan framhölls, direkt knuten till odensdyrkarnas, d. v. s. hövdingarnas och krigarnas, gravskick. Vågar man i detta sammanhang framkasta en tanke på herulernas krigarkast med jarlahirnen som arvtagare och sålunda med anor borta i Ungern? Sålunda trots allt ett orientalistiskt inslag! Har vi här att göra med den så ofta exemplifierade seden att härskare av säkerhetsskäl omgåvo sig med ett garde av utländska krigare? Vi behöver blott tänka på goterna i Rom, väringarna i Miklagård eller turkarna kring sultanerna. Strypningen och kniven i offerdramat tyder definitivt på odensdyrkan. Oden var ju de hängdas gud, "guden som hängde sig åt sig själv". Oden representerade förutom kriget också illstigheten och opålitligheten. Han var också skurkarnas och tjuvarnas gud i överensstämmelse med sin sydlandske motsvarighet, Mercurius, som ju var affärsännens men också tjuvarnas gud. Straffet för tjuvnad, hängning, ligger kanske i linje med detta. Spjutet eller kniven som odenssymbol går väl närmast tillbaka till Tyr, en gammal germansk strids gud, vars dyrkan mer eller mindre sammansmält med Odens. Är det mer än en tillfällighet att onsdag följer på tisdag? Det parvisa offerandet av husdjur måste ha en annan bakgrund, det är en tribut till alstringens och årsväxtens gud, Frej, vanernas gud, en av jordgudarna, med ättlingar via Yngve Frej i sveakungarna. Enligt Ellis Davidsson synes Tor däremot ej ha spelat någon roll i begravningsritualen.

Återgår man nu till Falnavekafyndet, synes ritualen, som den framgår ur fyndmaterialet, inte bara vara en parallell till Ibn Fadlans berättelse utan en fullständigare version av ceremonin, där alla större husdjur offeras parvis, ett av varje kön. Man lägger också märke till att inga vilda djur offeras. Vikingarna nere vid Svarta havet hade väl ej tillgång eller råd till alla rekvisita. Att svinet fattas blir särskilt begripligt, då man vet att området beboddes och behärskades av de tämligen nyss till mohammedaniska konverterade volgabulgarna.

Carl G. A. Klingberg.